

Demeter M. Attila

ARRÓL, HOGY A SZERELEM LEHETSÉGES

- *Egyed Péter: Szellem és környezet II.*¹ -

Miközben a kötetbemutatóra készültem, kézbe vettem a *Szellem és környezet* első kötetét (amiről akkoriban, amikor megjelent, persze még nem lehetett tudni, hogy első kötete lesz valaminek). Mindjárt a borító és a címlap között egy borítékot találtam, benne egy összehajtogatott papírlapot, rajta a következő szöveggel: A Polis Könyvkiadó tisztelettel meghívja Önt Egyed Péter *Szellem és környezet* című filozófiai esszé- és tanulmánykötetének a bemutatójára, 2010. november 4-én du. 18 órai kezdettel a Honterus Könyvesboltba; a könyvet bemutatja és a szerzővel beszélget Horváth Andor, a *Korunk* főszerkesztőhelyettese. Rémlik, hogy a könyvbemutatóra nem jutottam el, már nem is emlékszem, hogy miért: talán az egészségem gyengélkedett akkoriban. De bármi volt is az oka, ma már bánom: sem Péter, sem Andor nincs ugyanis már közöttünk, kettejük disputájához tehát többé már nem lesz szerencsénk.

A másik dolog, amin megakadt a szemem, a kötet ajánlása: Demeter M. Attilának, „vallatómnak”, barátsággal, Egyed Péter; Kolozsvár, 2010. nov. 2. A „vallatómmal” Péter arra utalt, hogy nem sokkal korábban, valamikor 2009 végén készítettem vele egy életpálya-interjút a *Székelőföld* folyóirat számára, ami 2010 elején, a lap márciusi számában meg is jelent. Sajnos nem elérhető online, ha valaki kíváncsi rá, elő kell bányásznia valamilyen archívumból ezt a lapszámot. Amint az lenni szokott, amikor két filozófus beszélget, elég sok szó esett az interjúban a filozófiáról, amit a lap egyes szerkesztői nehezményeztek is. Egyikük (szándékosan nem mondom meg a nevét) azt is mondta, hogy a végén már a feje is fáj a sok filozófiától, s hogy miért nem kérdeztem inkább Pétert a szerelmeiről. Hirtelen nem is tudtam erre

1 A jelen szöveg alapját képező előadás 2019. február 27-én hangzott el Kolozsváron, Egyed Péter posztumusz művének, a *Szellem és környezet* második kötetének (Kolozsvár, 2019, Erdélyi Múzeum-Egyesület) a bemutatóján. Ez a szöveg az előadás szerkesztett és – helyenként – kibővített változata.

mit válaszolni: őszintén szólva eszembe sem jutott Pétert a szerelmeiről faggatni.

De ha magánéleti ügyeiről nem is faggattam, egy kényelmetlen kérdést azért mégiscsak feltettem Péternek. Onnan is tudtam egyébként, hogy kényelmetlen (túl azon persze, hogy eleve annak szántam), mert Péter némi ingerültséggel reagált rá. A kérdéssel ugyanis tulajdonképpen arra emlékeztettem, hogy a filozófiai önkifejezőmódja töredékes, hogy gondolkodásának a formája az esszé, s hogy nem írt olyan összegző, rendszerjellegű filozófiai munkát, mint például *A tiszta ész kritikája*. Mire ő kurtán csak azt válaszolta, hogy: „még írhatok”; úgy tett tehát, mintha csak idő kérdése lenne az egész. Ő még nagyon fiatal ember, mondta (és valóban az is volt: amikor az interjú készíttettem vele, még nem töltötte be az 56. évét), s végül is Kant is csak azért írta meg a fent említett művét, mert valamiféle „kihívással” szembesült. Ennek a kihívásnak olyan természetűnek kell lennie, tette hozzá, hogy „megérje a ráfordítást”.

Nos, nyilván nem fogom azt állítani (bár az eddig mondottakból logikusan ez következne), hogy ez a könyv, a *Szellem és környezet II.* kötete Péter hiányzó, összegző és rendszerjellegű műve. Talán ideje nem volt már rá, talán nem találkozott a megfelelő kihívással, de az a könyv, amit az interjúban számonkértem rajta, végül is nem született meg. Bár én továbbra is fenntartom azt, amit a ravatalánál mondtam, hogy ti. Péter gondolkodása esszéisztikus volt, és nem is kívánta azt ennél szigorúbb formára hozni. Ugyanakkor ma már (és ne feledjük el, a közben eltelt tíz esztendő alatt megjelent a *Szellem és környezet* két kötete), szóval ma már egyáltalán nem tenném fel neki ezt a kérdést. Nem feltétlenül azért, mert időközben magam is arra a következtetésre jutottam volna, hogy a gondolkodás *rendszerességének* önmagában nincs semmiféle értéke, bár persze ez is lehet igaz. Van Ludwig Wittgensteinnek, a 20. század eme furcsa filozófusának egy csodálatos aforizmája, amiben azt írja, hogy kimondhatatlanul sok fáradtságot pazarol arra, hogy megszabja gondolatai rendjét, „mely rendnek talán nincs semmiféle értéke”. Ő éppen ezért, teszi hozzá, a sorrendi kényszer, a gondolatok rendbe állítása helyett az aforizmat, vagyis a téma egyfajta „körülugrálását” preferálja. Hadd tegyem hozzá itt, hogy az aforizmat Péter is a „legtöményebb” filozófiai műfajnak tartotta, s erről ír is a kötetében. (428.)

De ha ma már nem tenném fel neki ezt a kérdést, az akkor inkább azért van, mert ma már (ellentétben a tíz évvel ezelőtti önmagammal) pontosan tudom, hogy hol kell keresni Péter gondolati háztartásának a belső rendjét, gondolkodásának *koherenciáját*. Legalább négy, különböző összefüggésben tudnám ezt megragadni és leírni. Először is úgy gondolom, hogy Péter bizonyos esszéi vagy tanulmányai önmagukban is *totalitások*, amelyekhez nem lehet és nem is érdemes semmit hozzátenni. Ezek önmagukban felérnek egy-egy könyvvel, a szónak abban az értelmében, hogy exhausztívák, a téma teljes terjedelmét és mélységét átfogják, s mint ilyenek megállnak a saját lábukon. Jelen kötetben ilyennek tekintem például *A fogalom kérdései Hegel Természetfilozófiájában* című tanulmányát. Valószínűleg ez a legsűrűbb szöveg, s egyszersmind a legnehezebb lektúr is ebben a könyvben, ugyanakkor módszertani értelemben messze a kötet legfontosabb tanulmánya. Ha ezt a szöveget megértjük, akkor Péter alkotói *módszerét* is bizonyos mértékig már megértettük.

Másodsorban, ami egységet és koherenciát visz a Péter gondolkodásába, az a kifejtés *stílusa*. Itt azonban nem mennék bele a részletekbe, mert messzire vezetne, ha beható stíluselemzést akarnék végezni, maradjunk tehát annyiban, hogy az általa beszélt nyelv egészen biztosan nem, ahogyan ő fogalmazott, „vaskos filozófiai nyelvezet”. (143.) Ez egy kiérlelt filozófiai próza, amelynek stílusjegyei Péter legelső filozófiai szövegei óta konstans módon jelen vannak. Harmadsorban pedig ott van a belső *referenciáknak* az egész rendszere. Engem régóta kísért az a gondolat, hogy Péter gondolkodásának a belső rendjét nem a gondolatokhoz képest mindig *külsődleges* logikai formákban, hanem a referenciáinak rendszerében, ezek sajátos belső összefüggéseiben kell keresni. Volt néhány alapvető témája (bár itt gondban vagyok a megnevezéssel, mert nem annyira témák ezek, mint inkább gondolati szekvenciák, perspektívák, vagy ahogy ő nevezné: „beállások”), amelyeknél valahogyan gondolkodás közben mindig kikötött. Úgy kell elképzelni ezt, mint a hajózást nyílt vizeken: a gondolkodás ugyanis bizonytalan dolog, soha nem tudjuk, hogy éppen hol fogunk kikötni a végén (ha van vége egyáltalán), s ezek a témák, szekvenciák voltak Péter gondolkodása számára a viszonylagos biztonságot nyújtó horgonyhelyek. Ezekhez tudta a gondolatait lehorgonyozni. Vagy, ahogy ő mondaná: ezek voltak annak a mátrixnak az elemei, amelybe

a gondolkodását rendezni tudta, s amelyek az ő elméjében egységbe szerveződtek.

Kettő ilyen emelnék ki, amelyek ebben a kötetben is nagyon hangsúlyosan jelen vannak. Az egyik a filozófia *önismereti* jellege. Hogy mennyire fontos volt ez Péter számára, azt jól mutatja a tény, hogy ő, aki egyébként mindig nagyon körültekintően fogalmazott, ebben a kérdésben megenged magának némi radikalizmust (talán még kétszer találtam ilyesminek nyomát az egész kötetben). Azt írja a 99. oldalon, az önformálásról és az önismeretről szóló tanulmányában, hogy „az európai filozófia eredeti szándékait és lehetőségeit tekintve *önismeret* (annak kell lennie, mert eszközeit tekintve sem tud más lenni)”. „Az is kétségtelen”, teszi hozzá, „hogy az európai filozófia elfordult ettől az alapvetéstől, és más, tőle idegen létezők természetének objektivista kutatásába fogott, ezzel elidegenedvén önmagától.” Vagyis a filozófia, állítja Péter nagyon határozottan és egyértelműen, vagy *önismeret*, vagy pedig elidegenedett – harmadik opció, úgy néz ki, számára ebben a kérdésben nem létezett.

Egy másik visszatérő témája vagy referenciája Péternek a *fogalom*: annak helye és szerepe a filozófiai gondolkodásban. Amikor viszont a fogalomról beszélünk, akkor ezzel egyszersmind Péter gondolkodásának a sajátos *módszeréről* is beszélünk. Csupán emlékeztetésképpen: azt állítottam korábban, hogy Péter gondolkodásának belső koherenciáját vagy rendjét legalább négy, különböző összefüggésben le tudnám írni. Nem kétséges azonban, hogy ezek egyike kell legyen maga a módszer, ami, ha van, értelemszerűen koherenciát tud vinni a gondolkodásba. A Péter által követett módszernek az egyik aspektusa a *fenomenológia*: a reflexió kiindulópontja nála gyakran valamilyen hétköznapi élethelyzet teljes értékű fenomenológiai leírása. Példaként említeném mindjárt a kötet nyitó tanulmányát, amit a tudat és tudatosság kérdésének szentelt Péter. A tanulmány elején megjelenünk mi magunk a „reggeli ébredést követő” tudatállapotunkkal, öneszmélésünk gyötrelmes folyamataival, amikor még fel-fel tolnak az álmaink, de amikor már a napi teendőket tervezzük és rendszerezzük stb. De ugyancsak említhetném a szerelemről vagy hazugságról szóló esszéket: az előbbiben a szerelmes ember különféle lelki diszpozícióit írja le okos figyelemmel és fenomenológiai részletességgel Péter.

A módszer másik aspektusa viszont a dolognak magának a *fogalomra* hozása – amit viszont minden kétséget kizáróan Hegeltől tanult Péter.

Számomra az, hogy Péter gondolkodásában tetten érhető valamiféle hegeli hatás, akkor vált először nyilvánvalóvá, amikor elolvastam a John Stuart Mill kötetéhez írt (egyébként briliáns) előszavát (s ez valamikor nagyon régen volt, talán a kilencvenes évek legelején). Ma is azt gondolom (bár ezt soha nem mondtam neki, s nem is biztos, hogy ezzel az álláspontommal egyetértene), hogy ezt a nagyon erős kezdeti hegeli impulzust ő soha nem vetkőzte le, s valószínűleg nem is akarta levetkőzni. Miben áll ez a módszer? Maga Péter írja le a kötet két különböző tanulmányában. A hegeli természetfilozófiáról szóló, már említett tanulmányában azt írja például, hogy Hegel szembeállítja a külső reflexiót a belső reflexióval, s hogy utóbbi esetében „a fogalmakban valóban a dolgok bontakoznak ki lényegük szerint”. (124.) (Itt a hangsúly a „valóban”-ra esik). Vagyis, teszi hozzá, „mi nem reflexióval közeledünk a dolgokhoz” (figyeljük meg, hogy Péter, aki mind ez ideig a hegeli természetfilozófia tárgyyszerű leírását adta, hirtelen átvált többes szám első személyre), vagyis, még egyszer, nem külső reflexióval közeledünk a dolgokhoz, mint a kanti ismeretfilozófiában, azaz a reflexió nem valamiféle külsődleges dolog a tárgyhoz képest, „hanem a dologiság belső viszonylatának a szemlélete konstituálja a (belső) reflexiót”. (125.) (Itt viszont a „szemléleten” van a hangsúly.) „A fogalom”, írja ugyanitt Péter, „egy komplex viszonyrendszer *lehetősége* részei és mozzanatai között, amelyekben szekvenciálisan egész lehet, hogy aztán megint a részei irányába mozdulhasson el, és éppen ez a mozgás, amely fenntartja a reflexiót.”

Ugyanezt a, véleményem szerint a saját módszerét tekintve is rendkívül fontos gondolatot viszi tovább a következő tanulmányban, úgyszintén Hegelt citálva. A kiindulópont itt megint csak az, hogy Hegel szerint „a reflexió *elérheti* a dolgot magát”. (144.) (Azaz nem marad hozzá képest külsődleges.) Az ész, teszi hozzá Péter (és az ész ebben az összefüggésben ugyanazt jelenti, mint korábban a fogalom), szóval az ész éppen ebben a reflexióban van, hozzá képest nem „transzcendentális előfeltétel”, miként azt Immanuel Kant állította volt. Csakhogy a reflexió csupán akkor ész, idézi immár lábjegyzetben Péter Hegelt, ha „az abszolútumra vonatkozik”. Manapság, a „tudományos gondolkodás” korszakában, mondja, a filozófia továbbra is szem-

mel tartja „az egészet”, azaz az abszolútumot, még akkor is, ha ma már csupán „a fenomenológia vagy a hermeneutika korlátozott értelmében” teszi is ezt. Összefoglalva: a reflexió nem külsődleges, hanem belső, elérheti emiatt magát a dolgot, s magának a dolognak a belső viszonyait szemlélve, a dologság belső szekvenciái között mozogva válik ésszé, de csak akkor, ha tekintettel van közben az egészre, amit manapság csak a fenomenológia vagy a hermeneutika korlátozott módján tehet meg. Ez lenne, azt hiszem, Péter módszerének a rövid summázata. (Nagyon fontos egyébként, hogy Péter hitt abban: a filozófia képes továbbra is átfogni az egészet, a totalitást, az abszolútumot, még ha csak korlátozott értelemben teheti is ezt ma már meg. Ma nyilván nem tudnánk ugyanúgy természetfilozófiát művelni, mint Hegel, mert időközben a természettudományok a maguk számára vindikálták a természet kutatását, de a fenomenológia mint *módszer* ma is segíthet a természet kutatásában.)

Ezek lettek volna az előzetes megjegyzések, amelyek valamiféleképpen Péter gondolkodói stílusát járták körül *általában*. Ami konkrétan magát a kötetet, s annak *szerkezetét* illeti, a legfontosabb talán, hogy – miként azt a szerkesztő is megjegyzi –, négy nagyobb tematikus egységre tagolódik, amelyek azokat az irányokat jelzik, amelyek úgymond „a szerzőt pályafutása során a leginkább érdekelték”. (8.) (Még egyszer hangsúlyoznám, hogy Pétert a filozófia a totalitás módján érdekelte: mindenféle filozófiai kérdés érdekes volt számára, s nem kívánt egy bizonyos terület szakértője, amolyan filozófiai szakbarbár lenni.) Hadd tegyem hozzá azt is, hogy az egyes tematikus részek egy nagyon szigorú belső logika szerint építkeznek. Amikor Péter a kórházi ágyán azt mondta nekem, hogy utolsó erőivel sikerült ezt a kötetet is még összeraknia, akkor láthatóan nagyon is komolyan gondolta. Az egyes tematikus egységek a szó legszigorúbb értelmében „össze vannak rakva”. Gondolok itt például az első, a tudattal, tudatossággal foglalkozó tematikus tömbre. A benne összegyűjtött tanulmányok tematikái: tudat-öntudat-akarát-vágy, túl azon, hogy ezek a tanulmányok strukturálisan is egymásra épülnek, az emberi szellem szinte teljes analitikáját adják.

Fontosabb azonban, hogy a kötetet nemcsak tematikai, hanem *műfaji* változatosság is jellemzi: olvasható itt tanulmány, esszé, recenzió és sok minden egyéb. A kötet szerkesztője ezt a műfaji sokszínűséget

Péternek arra az igyekezetére vezeti vissza, hogy a filozófiát az erdélyi magyar olvasókkal a többi nagy „tudatformával” (pl. az irodalommal, történetírással s.i.t.) egyenrangúként ismertesse meg. A szerkesztő szerint ugyanis Péternek az volt a meggyőződése, hogy a filozófia soha nem tudott az erdélyi magyar kultúrában szervesülni, „nem tudott a neki kijáró helyre kerülni és, folytonosságát megtartva, a közgondolkodásba és a közoktatásba organikus módon beépülni”. (7.) Ebben egyébként abszolút módon egyetértek a kötet szerkesztőjével: sokszor beszélünk erről Péterrel, minthogy nekem is régi meggyőződésem volt ugyanez. Ha emlékezetem nem csal, 1994-ben írtam le először, s utána még jó néhányszor ezt a dolgot. Egyébként úgy gondolom, hogy ilyen téren, azaz a filozófia meghonosítása terén nem sokat léptünk előre, s hogy ma talán távolabb vagyunk ettől a céltől, mint negyed évszázaddal ezelőtt, dacára annak a ténynek, hogy mindez időben szabadon oktattuk és írtuk a filozófiát, intézményeket hoztunk létre a művelésére és folyóiratokat a népszerűsítésére – mely folyamatokból Péter is derekasan kivette a részét.

Én azonban úgy gondolom, hogy a kötet műfaji gazdagsága nem csupán a népszerűsítés szándékának köszönhető (noha kétségtelenül jelen van az is), hanem egyfajta *autopoézis*t is megjelenít, s hogy a sokféle műfajban való szimultán mozgás Péter részéről nagyon is tudatos, az önkifejezéssel összefüggő opció volt. Úgy gondolom, hogy mindaz, amit Péter az Umberto Ecóról szóló csodaszép nekrológiájában ír, ugyanolyan jól vonatkoztatható az ő saját filozófusi ethoszára is. A 218. oldalon azt olvassuk, hogy a 19. század végétől a filozófiában nálunk is a német egyetemek másodvonalbeli professzorainak a szaktudós eszménye lett az uralkodó. Ezen eszmény szerint, mondja Péter, a professzor élete végéig egyfolytában ugyanarról ír, mégpedig „elrettentően semleges bükkfanyelven”. S „azon az egyen kívül”, teszi hozzá, „büszkén semmihez sem ért”. Ehhez képest Péter szerint az Eco eszményképei (s tegyük hozzá: jó valószínűséggel az övéi is) a humanista Itália literátusai voltak, akik „nemcsak irodalmárok voltak, hanem tudósok, filozófusok, írók, akik értették az irodalmi kifejezés minden csinját-bínját”.

Nilván nincs terem itt, és nem is áll szándékomban a kötet összes tanulmányát vagy esszéjét érinteni, csupán két szövegnél, pontosabban két *mozzanath*nál időznék el, amelyeket ilyen vagy olyan megfontolásból

fontosnak tartok itt megemlíteni. Az első ilyen szöveg a vágyról szóló esszé, ami az első tematikus tömbben kapott helyet, s aminek a tulajdonképpeni tárgya azonban nem a vágy a maga általánosságában, hanem a *szerelem*. Azt gondolom, hogy a lehető legklasszikusabb értelemben vett *esszé* ez, olyan, amelyet Erdélyben talán évtizedek óta nem írtak. Mindannyian többé-kevésbé ugyanabban az akadémiai közegben mozgunk, ugyanabban a tudásüzemben dolgozunk, termeljük a tanulmányokat és a konferencia-előadásokat számolatlanul, néha azt sem tudjuk, miért: közben pedig elvész valahogyan a dolognak a „lelke”. Ugyanezt panaszolja fel Péter a 428. oldalon, a Vasile Muscă professzor könyvéről írott nagyon személyes hangú recenziójában. A tudományüzem, írja itt, hozzászoktatott ahhoz, hogy a filozófia szaktanulmányokból áll, s ami így elvész, az „éppenséggel az, ami a filozófiát és a filozófust teszi: a szabad, ámde formás gondolat”, a „rövid és lényegre törő” „gondolati villanás”. Hogy miről? Bármiről, mondja Péter, aminek az ember életében csak jelentősége van: „életről és halálról, boldogságról és boldogtalanságról, szerelemről és gyűlöletről, magányról és társas létről, a természetről és természetünkről, szabadságról és alávetettségről, az élet értelméről, életvezetéséről ...”

De nemcsak egy filozófia forma, vagy a *par excellence* filozófiai forma, azaz az esszé kopott ki fokozatosan a literatúránkból, hanem elveszett a nyelv is, aminek a segítségével ezekről a kérdésekről beszélni tudunk: „már a nyelv sincs meg”, állítja Péter határozottan, „amelyen a szerelem, boldogság, magány és annyi emberi téma megszólalna”. S ez bizony, teszi hozzá, a mi hibánk is, „filozófiatanároké”. (Fontos itt megjegyezni, hogy amikor Péter azt mondja, hogy elveszett a nyelv, amelyen a szerelemről beszélni tudnánk, akkor a *fogalmi* nyelvre gondol. A szerelemről természetesen ma is tudunk verset írni.) Innen nézve a szerelemről szóló esszéje Péternek az autópoézis része, annak demonstrációja, hogy a szerelemről igenis lehet – fogalmi nyelven – beszélni. Az egész esszé módszertani alapvetését azonban egy másik, a bizalmatlanságról szóló tanulmányban találjuk, ahol azt olvassuk (82.), hogy „az érzelmi tapasztalatok reflektálhatók, racionalizálhatók és nyelvi formába öltethetők”. Vagyis, hogy az érzelmi tapasztalatainkról tudunk beszélni, aminek persze elemi feltétele, hogy előzetesen tudjunk reflektálni is rájuk. Hogy hogyan? Hát nyilván a reflexiónak már említett, belső, fenomenológiai módján. Az esszé legfontosabb konklú-

ziója, hogy a szerelem igenis „lehetséges” (69.), ami persze meglehetősen csekély gondolati hozadéknak tűnik. Mindannyian voltunk szerelmesek (vagy azt hisszük, hogy voltunk), mi sem természetesebb tehát, hogy azt gondoljuk: a szerelem lehetséges. A konklúzió jelentőségét akkor mérjük fel helyesen, ha a modern európai filozófia ama gondolati hagyományával állítjuk szembe (talán Jean-Jacques Rousseau képviselte ezt a legerélyesebben), miszerint az ember alapvető szenvedélye egy egoista, ámbar nem feltétlenül önző érzelem, az *önszeretet*, s az összes többi ennek csak módosulása. (Ha tehát szeretünk, akkor a másikban is magunkat szeretjük.) Ezzel szemben mondja Péter, hogy a szerelem lehetséges, s hogy a szerelemben el tudjuk veszíteni önmagunkat.

A másik mozzanat, aminél elidőznék, a harmadik tematikus tömbhöz, s ezen belül is a *politikai erőszak* motívumához kapcsolódik. Többek között azért is figyeltem föl rá, mert egy személyes élményemet juttatta eszembe. Valamikor 2013 tavaszán Péter megállított a Jókai utca és a Főtér sarkán, s közölte velem, hogy hivatkozni kíván a politikai igazságról szóló szövegemre a politikai hazugságról szóló szövegében. Kisvártatva viszont hozzátette, hogy nem érti, miért hivatkozom az amúgy kiváló esszémben Hannah Arendtre: ki nem állhatja azt a nőszemélyt, mondta, és soha semmit nem tudott kezdeni a gondolkodásával. Ez most azért jutott eszembe, mert az erőszak kérdésében (ami a politika egyik alapvető kérdése, lévén, hogy mindig pontosan kijelöli a politika *határait*) Péter egy, az Arendtére nagyban emlékeztető álláspontot foglalt el. Tegyem hozzá, hogy bár hivatkozik futólag Arendtnek az erőszakra szóló tanulmányára, nem találtam jelét annak, hogy ezt az álláspontot tőle kölcsönöznék: ez inkább a Georges Sorel klasszikus munkájának szentelt reflexióiból nő ki. Eszerint az álláspont szerint (idézem, 249.) „az erőszaknak van... egy idődimenziója, amelynek szekvencialitását átlátni és voltaképpen uralni, megtervezni nehezebb, mint magát az erőszakcselekményt kivitelezni”. Majd Péter hozzáteszi: „az erőszak ilyen értelemben nem lehet *actiongratuite*, spontán fenntartható folyamatok összessége, mert azok önmagukban olyan káoszt, rendetlenséget eredményeznek, amelyben a mindenoldalú aktorok túlélése is kétségessé válik”. Vagy, ahogy másutt fogalmaz (438.): „az erőszak végkimenetele mindig beláthatatlan, azaz ellenőrizhetetlen”. Összefoglalva: az erőszakot mindig nehezebb uralni, mint elkövetni. Az erőszaknak mindig van egy idődimenziója, egy szek-

vencialitása, amit uralnunk kell tudni, mert az erőszak mindig csupán rövid távon lehet értelmes, és csak akkor, ha sikerül belekényszerítenünk a cél-eszköz logikába. Ha ez nem történik meg, az erőszak könnyen parttalanává válik, s azzal fenyeget, hogy *mindenkit* elpusztít (gondoljunk itt arra, ahogy a francia forradalom felfalta a legerőszakosabb gyermekeit is). Nyilván Péter részéről ez intés kívánt lenni azok számára, akik a forradalmi erőszakban látják a világ megjavításának eszközeit.

Végezetül néhány záró gondolat azzal kapcsolatosan, hogy hogyan is olvassuk ezt a könyvet, mert azt gondolom, hogy ennek helyes módszerét Péter szintén leírta, s ez ugyanúgy része volt az auto-poézisének s a filozófia általa preferált eszményének. A 225. oldalon, a hazugságnak szentelt esszéjében a filozófiai hagyomány „legfontosabb” részeként említi a szókratészi dialógusokat. Ezek, mondja, mindig „az igazságról szólnak valamilyen téma kapcsán: összegyűl a hallgatóság, és megcélozzák az igazságot: próbáljuk megfogalmazni azt [Péter árulkodó módon megint csak áttér többes szám első személyre], hogy a barátsággal, a szerelemmel, a bátorsággal kapcsolatban mi az igazság”. Csakhogy, teszi hozzá rögtön Péter, ez a beszélgetés olyan emberek között, akik szükségképpen másként gondolkodnak ezekről a kérdésekről, soha nem ér célt; azaz soha nem érjük el az igazságot. Viszont önmagában az a tény, hogy az igazságot valamilyen mértékben mégiscsak megközelítjük, lehetővé teszi, „hogy ne is hazudjunk ezzel kapcsolatban”. Ez tehát egy folyamat, „amit soha nem lehet lezárni”, mondja Péter, s a szókratészi tanításnak éppen az lényege, hogy „mi folyamatosan kell [megint az árulkodó többes szám], hogy beszélgesünk a barátságról, a szerelemről, a bátorságról és így tovább”: „mert csak akkor tudjuk a magunk és a mások igazságait a korban ezzel kapcsolatban megfogalmazni”.

Mondhatnám tehát, hogy Péter arra kér, beszéljessünk vele, de ennél alighanem többről van szó. Említettem már, hogy Péter gondolkodásának volt egy belső referencia-rendszere, s ennél fogva koherenciája. A beszélgetés szókratészi habitusa, az igazságaink kimondása nála a filozófia már említett önismereti funkciójához is kapcsolódott: „az igazság”, írja Szabédi László kapcsán (397.), „autokommunikáció, és mint ilyen, az egészségnek a megőrzője, gyógyító dolog”. Azaz, amikor kimondjuk az igazságainkat, akkor önmagunkból is kimondunk vala-

mit, s az mindig gyógyító erejű. Vagy ugyanez a gondolat a Muscă professzor könyvéről szóló recenzióban (431.): „az igazság”, írja itt Péter, „önmagunkból is tartalmaz valamit, ami nem más, mint a személyiségünk”. De ugyanez a helyzet a szerelemmel is, teszi hozzá, vagyis az is tartalmaz valamit önmagunkból, ezért „nem szabad »kihagyni« a szerelmet, a szerelmeket az életünkől”. Mert „önéltelenek vagyunk szerelem híján, és ennek az önismeretnek a hiányát csak szerelmesként tudjuk leküzdeni”. Lehet tehát, hogy mégiscsak ki kellett volna faggatnom, amíg módom volt rá, Pétert a szerelmeiről.

Szarvasok (részlet)